

8. Коваль Я.В., Антоненко І.Я. Економічна (грошова) оцінка природних ресурсів лісового фонду України // Національна академія наук України. Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2004. – 161 с.

УДК 338.48.001.76

Л.Г. БОГУШ

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ЕКОТУРИЗМ ЯК ВЕКТОР ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВИХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Пройшовши етапи становлення, офіційний статус різновиду туристичної діяльності та продукту рекреаційної індустрії екологічний туризм отримав у 1990 р. зі створенням Міжнародного товариства екотуризму (TIES). Згідно з Гаазькою декларацією міжпарламентської конференції по туризму (2001 р.), під екологічним (або сталим) туризмом розуміють будь-які види туризму і рекреації в природі, що не наносять збитків природним комплексам, сприяють охороні довкілля та поліпшенню добробуту місцевого населення [1, с. 13]. Існує також широке трактування, за яким екотуризм – це діяльність, що поєднує мінімальний за впливом на природні екосистеми відпочинок та екологічну освіту, а відтак є альтернативою стихійному туризму, запобігаючи його негативним наслідкам із забруднення територій та знищення видів флори і фауни [2, с. 221–222]. На I Всесвітньому саміті з екотуризму (Квебек, 2002 р.) зазначалося, що, враховуючи його впливи на економічне, соціальне і природне середовище, ця діяльність керується принципами сталого розвитку [3, с. 223], відносячись до векторів забезпечення збалансованої взаємодії соціально-економічної, екологічної та культурно-цивілізаційної його складових.

Класифікуючи екотуристичну діяльність залежно від мети подорожі узагальнено виділяють науковий, пізнавальний та рекреаційний її різновиди [3, с. 224]; залежно від цілей екомандрівок у межах названих різновидів, що визначають особливості залучених до дозвілля об'єктів та зміст екскурсій, – еколого-географічний, історико-краєзнавчий, етно-екологічний, ландшафтно-екологічний, еколого-ботанічний, зооекологічний екотуризм [2, с. 221]. З огляду на прийняту широту трактування, в складі екотуризму правомірно виділяти і такі різновиди, як сільський, мисливський, етнічний, екстремальний [1, с. 21].

Вагомий вклад у дослідження й порівняння процесів розвитку екотуризму в світі та Україні зробили А. Блакберн, В. Васильєв, П. Горішевський, А. Зіемеле, Ю. Зінько, Н. Коніщева, В. Кравців, Г. Мунін, Н. Кудла, А. Охріменко, М. Рутинський, В. Стафійчук, В. Триліс. Значущі для вітчизняної рекреаційної індустрії та природоохоронної діяльності висновки, опрацьовані

на досвіді екотуризму в країнах ближнього зарубіжжя, містять праці В. Анохіної, М. Джевієцкі, В. Зубачової, Я. Макаревича, А. Неверова, Х. Роглева. Зважаючи на потреби подальших досліджень, метою статті є: визначення змісту екотуризму як складової рекреаційної індустрії, а також напрямів цієї діяльності на окремих категоріях територій з особливим режимом охорони; виявлення шляхів поживлення екотуризму в Україні з урахуванням досвіду і проблем його розвитку в умовах необхідності збереження екосистем та підвищення конкурентоспроможності турпродукту.

З огляду на відомі трактування і специфіку вітчизняної рекреаційної індустрії, під екологічним туризмом автор розуміє організаційно-економічну форму надання відповідних послуг на основі рекреаційного потенціалу видатних природних і культурних місць, статус яких передбачає збереження цінних та унікальних природних ландшафтів, створення збалансованих природно-антропогенних ландшафтів, що гармонічно поєднують природні екосистеми та антропогенні елементи довкілля (об'єкти історико-культурної спадщини, народної архітектури, традиційної культури тощо), а також дозволяє ведення певних екологоорієнтованих видів господарської діяльності. Комплекс послуг екотуризму, що надаються силами зайнятих на відповідних об'єктах, а також місцевого населення, яке має, зокрема, дозвіл на реалізацію на їх території екологічно чистої продукції сільського господарства і виробів народних промислів, включає насамперед діяльність із задоволення пізнавальних потреб та організації дозвілля екологічно свідомих туристів, зацікавлених у збереженні довкілля, веденні здорового способу життя і традиційній національній культурі. За наявності необхідної інфраструктури на території або поблизу об'єктів, які поряд з профільною діяльністю отримують додатковий прибуток від екотуризму, можуть надаватися також послуги розміщення і харчування.

За оцінками, туризм, пов'язаний з відвідуванням місць дикої природи, в різних регіонах світу охоплює 20–60% загального обсягу туристичних послуг; темпи розвитку екотуризму в 2–3 рази перевершують динаміку інших видів рекреації, на сукупність його послуг уже припадає 15% світового туристичного ринку [1, с. 13; 4, с. 227]. Разом з тим в Україні, всупереч зростаючому попиту вітчизняних та іноземних туристів (перш за все з пострадянських держав, а також ЄС, де перевагу відпустці в сільській місцевості, наприклад, віддає 35% городян [5, с. 30]), просторові можливості розвитку екотуризму нині обмежені (екологічно чисті території становлять 5% площі України [6, с. 11]). Це вимагає не лише вдосконалення мережі об'єктів ПЗФ у процесі реалізації довгострокової екологічної стратегії, але й оптимізації правових та економічних засад використання цих об'єктів і навколишніх малоурбанізованих територій з метою створення інфраструктури та поліпшення змістового наповнення послуг екотуризму.

Цільові заходи щодо поживлення екотуризму як ланки рекреаційної індустрії територіально можливо прив'язувати до визначених Державною програмою формування національної екологічної мережі на 2000–2015 рр., що

розроблена на виконання міжнародної угоди про входження України до пан'європейської екомережі ЕСОМЕТ (засобу реалізації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття континенту, затвердженої в 1995 р.), основних її каркасних ядер (значних ділянок із досить високою часткою збережених природних ландшафтів) та екокоридорів – широтних за природно-кліматичними зонами (Поліського, Слобожанського, Степового, Причорноморсько-Азовського) і меридіональних за долинами великих річок (Дунайського, Дністровського, Південнобузького, Дніпровського, Сіверськодонецького), а також до відповідних елементів регіональних екомереж, які рекомендується створювати задля повного охоплення збереженого ландшафтного і біорізноманіття [7, с. 189–190].

Прийняття з 1994 р. низки нормативних і програмних документів стимулювало збільшення кількості та практично подвоєння площі об'єктів ПЗФ (в основному за рахунок створення біосферних заповідників, національних і регіональних ландшафтних парків), яких нині налічується приблизно 7 тис. загальною площею 2557,8 тис. га, або 4,2% території України (у тому числі 39,7% площ ПЗФ припадає на заказники, 22,6 – на національні парки, 18,3% – на регіональні ландшафтні парки). Найчисленнішими серед 11 категорій об'єктів ПЗФ є пам'ятки природи (37%), заказники (36,5%), заповідні урочища (11), парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (7) та регіональні ландшафтні парки (0,5%); 588 об'єктів ПЗФ (8,4%) мають статус загальнодержавних.

Водночас за часткою природоохоронних територій Україна належить до держав з низьким рівнем заповідності, адже в Польщі, Франції та Німеччині, зокрема, лише на ландшафтні парки припадає від 8,1 до 19,0% площі (в Україні – 0,8%). По регіонах частка заповідних територій коливається від менше ніж 1% на Вінниччині, Дніпропетровщині, Київщині, Кіровоградщині та Харківщині до 14–30,2% – у Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій областях, містах Київ та Севастополь [8, с. 181–182; 9, с. 191]. Віддаленим орієнтиром залишається і регламентоване угодою щодо входження до пан'європейської екомережі зобов'язання збільшити сукупну площу природних територій з особливим режимом охорони до стандартів ЄС, тобто не менше ніж 10% площі країни.

Частину територій і об'єктів ПЗФ (за винятком природних заповідників, заповідних зон біосферних заповідників, земель та інших природних ресурсів, відданих національним природним паркам, а також ботанічних садів, дендро- та зоологічних парків, створених до прийняття в 1992 р. чинного Закону "Про природно-заповідний фонд") дозволено передавати в приватну власність. Представники органів влади регіонів, що спеціалізуються на туризмі з використанням об'єктів ПЗФ (наприклад, Карпатського), все частіше говорять про спрощення процедур приватизації унікальних пам'яток природи та інших природних територій місцевого і регіонального значення з особливим режимом охорони, аргументуючи це перспективами радикального підвищення прибутковості їх профільного використання на фоні посилення адміністративного контролю [10, с. 15].

Фактором, що регулює економічне використання природних територій особливої охорони, є їх екологічний статус. Раціональне поєднання консервативного погляду на це питання (заперечує економічну вигоду, визнає винятково бюджетну форму фінансування заповідної справи) та прогресивного (пов'язує розвиток таких територій із зростанням економічної і фінансової самостійності, впливом їх природного капіталу на регіональне господарювання) разом з кардинальним підвищенням значущості екополітики в соціально-економічному розвитку регіонів нині вважають головним концептуальним напрямом економіки збереження біорізноманіття [11, с. 195–196]. Відтак індикатором безпеки (обмежувачем) та ефективності використання територій і об'єктів ПЗФ є екологічний пропускний потенціал – рівень відвідуваності, перевищення якого зумовлює настання неприйнятних екологічних наслідків у результаті дій туристів або функціонування обслуговуючої інфраструктури. Рекреаційні якості об'єктів ПЗФ можливо характеризувати, ґрунтуючись на щільності розташованих у їх межах елементів дозвілля і розваг для туристів, що поряд із доступністю узагальнює різноманітність і рекреаційну (зокрема, науково-пізнавальну) цінність природних та природно-антропогенних ландшафтів особливого режиму охорони. За оцінкою [12, с. 118], найбільша їх щільність властива Тернопільській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Чернігівській областям і м. Київ, найнижча – Херсонщині.

Виходячи із змісту поняття *рекреаційна діяльність*, статусу і завдань об'єктів ПЗФ, до основних форм організації дозвілля туристів належать:

- у природних заповідниках – ознайомлення з екологічними знаннями стосовно розвитку природних комплексів; у біосферних заповідниках – тематичні екскурсії в їх заповідній та буферній зонах, відпочинок, оздоровлення та розваги на територіях традиційного природокористування в зоні антропогенних ландшафтів;

- у національних природних та регіональних ландшафтних парках, у межах яких представлені як цінні природні комплекси, так і об'єкти оздоровчого, історико-культурного значення, – організований туризм, відпочинок, екологічне виховання та просвіта, інші види рекреаційної діяльності в природних умовах з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів (у тому числі в заповідній зоні – окремі тематичні екскурсії; в зоні регульованої рекреації – короткостроковий відпочинок та оздоровлення, організація туристичних маршрутів та екологічних стежок з оглядом мальовничих і пам'ятних місць; у зоні стаціонарної рекреації – функціонування готелів, мотелів, кемпінгів та інших об'єктів обслуговування відвідувачів; у господарській зоні – господарювання, у тому числі в сільському зеленому туризмі, з дотриманням вимог до охорони довкілля); у заказниках – організація туристичних маршрутів, дозволених зазначеними вимогами, та екологічних стежок, екскурсій, тематика яких відповідає профілю об'єкта;

- на базі пам'яток природи, в заповідних урочищах – огляд унікальних природних об'єктів та розташованих поблизу мальовничих місць, пізнавальні

екскурсії (із забороною діяльності, що призводить до деградації або зміни первинного стану об'єктів); у ботанічних садах, дендрологічних та зоологічних парках, парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва – неорганізований відпочинок та екскурсійна діяльність культурно-пізнавального й освітньо-виховного профілю в експозиційній зоні, обладнаній інфраструктурою відпочинку та обслуговування відвідувачів, тематичні екскурсії для окремих категорій відвідувачів (спеціалістів інших закладів, студентів) у науковій зоні.

З огляду на мету, ресурсну та організаційну специфіку, інструментом маркетингу екотуризму є екологічна сертифікація виробників характерних послуг, яка поряд з категоризацією інфраструктури розміщення (підтвердженням очікуваного рівня побутового сервісу) формує уявлення споживачів щодо якості турпродукту, відповідними знаками і сертифікатами засвідчуючи ступінь екологоорієнтованості форм дозвілля туристів, наявність можливостей отримання від відпочинку оздоровчого ефекту, а також опосередковано відображає рекреаційну якість місцевості. Продукт екотуризму міжнародної якості (наприклад, за стандартами Європейського центру екоагротуризму та Європейської федерації фермерського і сільського туризму, що продовжують координувати уніфікацію систем екологічних та інших критеріїв якості туробслуговування; Міжнародного товариства екотуризму; вітчизняних громадського об'єднання "Агро- і екотуризм", Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні) гарантує задіяння природного й історико-культурного різноманіття з жорстким дотриманням принципів сталого розвитку та високу якість послуг.

Ефективність маркетингу екотуризму Іспанії, Франції, Латвії, Ірландії, Чехії та інших європейських країн на національних і зовнішньому ринках демонструють спеціалізовані посередницькі структури – центри резервації (бронювання), маркетингово-інформаційні або інформаційні туристичні сервісні центри, що, функціонуючи при асоціаціях і комерційних структурах туризму, пов'язані з регіональними органами влади та профільними міністерствами, оскільки більшість з них є результатом реалізації міжнародних і національних програм та продовжує потребувати дотацій регіональних і місцевих бюджетів [13, с. 38–39].

Отже, зважаючи на досвід і проблеми розвитку екотуризму в Україні, першочергові заходи щодо оптимізації його споживчої цінності, інфраструктури та фінансово-економічних результатів охоплюють:

- окреслення регіональних пріоритетів розвитку з урахуванням потреб утвердження вітчизняної рекреаційної індустрії на зовнішньому ринку екотурпродукту в поєднанні з розширенням мережі об'єктів ПЗФ, оптимізацією еколого-соціальних відносин (зокрема, поживлення потенційно популярних різновидів транскордонного екотуризму, орієнтованого на споживачів з Центральної і Східної Європи, – сільського, мисливського, етнічного, екстремального [1, с. 21]);

- стандартизацію комплексу характерних і супутніх послуг екотуризму, удосконалення механізмів контролю за дотриманням стандартів і нормативів

(насамперед щодо рекреаційного навантаження на об'єкти ПЗФ), продовження сертифікації відповідних суб'єктів господарювання;

- підвищення комплексності екотурпродукту шляхом стимулювання діяльності з організації культурних турів на майстерні народних промислів, етнокультурних турів з відвідування атракцій місцевого колориту, в тому числі сільськогосподарських свят [13, с. 39];

- узгодження державного і громадського регулювання ринку послуг екотуризму (зокрема, щодо їх сертифікації та досягнення споживчого визнання, збалансування територіальних пріоритетів, а також маркетингових стратегій профільних суб'єктів господарювання та їх об'єднань);

- державну підтримку малого екотуристичного бізнесу в межах програм реабілітації депресивних сільських регіонів, започаткування практики літнього оздоровлення школярів на базі сільської приватної інфраструктури розміщення, надання державних грантів суб'єктам туристичної діяльності на просування комплексного екотурпродукту [5, с. 28–29];

- реструктуризацію господарства малоурбанізованих регіонів поблизу ПЗФ на користь становлення екобезпечних виробництв продуктів харчування, сувенірної продукції, лікарських і косметичних засобів на основі переробки місцевих природних ресурсів;

- розвиток мережі об'єктів ПЗФ на засадах збалансування всіх форм життєдіяльності навколо і на цих територіях (у тому числі правил проживання та структури зайнятості місцевого населення) з урахуванням їх еколого-соціальної та економічної ролі; визначення центрів туристичного обслуговування і режимів використання об'єктів рекреації в межах туристичних маршрутів; модернізації інженерної і транспортної інфраструктури об'єктів ПЗФ (особливо їх охоронних зон) та навколишніх територій; удосконалення системи професійної освіти в регіоні завдяки розширенню навчання спеціальностям, необхідним для реалізації функцій природоохоронних територій (зокрема щодо розміщення, обслуговування та організації дозвілля туристів різного віку); розробки мережі еталонних маршрутів та екскурсій за різновидами екотуризму (з урахуванням результатів досліджень історії рекреаційних елементів ресурсного потенціалу об'єктів ПЗФ), необхідних для створення моделей урегулювання турпотоків з різними формами пересування [2, с. 222];

- виконання цільових заходів щодо розбудови спеціалізованої туристичної інфраструктури шляхом розвитку мережі туристичних таборів, кемпінгів та інших видів туристичних стоянок на прийнятній відстані від природоохоронних територій; поширення практики організації екологічних таборів для школярів і студентів, що поряд із здобуттям екологічних знань можуть залучатися до природоохоронних заходів і догляду за об'єктами екотуризму; створення в рекреаційних зонах інформаційно-сервісних центрів з організації перебування туристів на територіях ПЗФ;

- стимулювання підприємницької ініціативи в розвитку комфортної інфраструктури екотуризму, в тому числі завдяки впровадженню єдиного

податку на рівні мінімуму оподаткування в галузі сільського зеленого туризму; наданню довгострокових пільгових кредитів на реконструкцію і нове будівництво агроосель та мініготелів; запровадженню податкових пільг і преференцій для інвесторів (суб'єктів господарювання), залучених до створення туристичної інфраструктури в малоурбанізованій місцевості; організації при профільних державних структурах навчань основам ведення, менеджменту і маркетингу екотуристичної діяльності;

- формування національного і регіональних електронних банків даних щодо асортименту і вартості послуг, задіяних у формуванні продуктів екотуризму, його маршрутів (із зазначенням рекреаційних ресурсів та пунктів сервісу), стимулювання й бюджетне дотування видання відповідної рекламної інформаційної та картографічної продукції.

Література

1. Анохина В.В. *Перспективы развития экотуризма в Беларуси: социально-экологический ракурс проблемы // Эколого-экономический механизм сохранения биоразнообразия особо охраняемых природных территорий.* – Брест: Альтернатива, 2007. – С. 13–21.
2. Ерчак О.В. *Формирование условий для развития экотуризма на особо охраняемых природных территориях // Эколого-экономический механизм сохранения биоразнообразия особо охраняемых природных территорий.* – Брест: Альтернатива, 2007. – С. 221–222.
3. Зубачева В.Я. *Особо охраняемые природные территории как важнейший фактор развития экологического туризма // Эколого-экономический механизм сохранения биоразнообразия особо охраняемых природных территорий.* – Брест: Альтернатива, 2007. – С. 223–227.
4. Охріменко А. *Особенности функционирования рекреационного комплексу в условиях сталого розвитку // Регіональна економіка.* – 2002. – № 2. – С. 224–228.
5. Васильєва Н.В. *Розвиток сільського зеленого туризму в Україні // Науковий вісник Національного аграрного університету.* – К.: НАУ, 2008. – Вип. 124. – С. 24–31.
6. Волошин В., Трегобчук В. *Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України // Регіональна економіка.* – 2002. – № 1. – С. 7–22.
7. Блэкберн А.А. *Создание региональной экологической сети как основы сохранения биологического и ландшафтного разнообразия региона (на примере Донецкой области, Украина) // Эколого-экономический механизм сохранения биоразнообразия особо охраняемых природных территорий.* – Брест: Альтернатива, 2007. – С. 189–194.
8. Рунців О.І. *Проблеми розвитку екологічного туризму в Україні // Вісник наукових досліджень. Сер.: Туризм / Галицький ін-т ім. В. Чорновола.* – Тернопіль, 2006. – Вип. 1. – С. 180–183.
9. Блэкберн А.А. *Региональные ландшафтные парки как туристско-рекреационные предприятия в контексте устойчивого развития туризма в Украине // Вісник ДІТБ. Сер.: Економіка, організація і управління підприємствами в туристичній сфері.* – 2005. – № 9. – С. 190–196.
10. Лисевич М.В. *Проблеми раціонального використання об'єктів культурної спадщини і природно-заповідного фонду для розвитку туризму і відродження малих історичних міст Тернопільської області // Вісник наукових досліджень. Сер.: Туризм / Галицький ін-т ім. В. Чорновола.* – Тернопіль, 2006. – Вип. 1. – С. 7–16.
11. Неверов А.В., Бамбиза Н.Н. *Беловежская пуца в системе регионального развития // Эколого-экономический механизм сохранения биоразнообразия особо охраняемых природных территорий.* – Брест: Альтернатива, 2007. – С. 195–212.
12. Стафійчук В.І. *Рекреалогія: Навч. посіб.* – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с.
13. Маркетингові дослідження сільського туризму в Карпатському регіоні / Зінько Ю.В., Горішевський П.А., Петришин М.А. та ін. // *Науковий вісник Національного аграрного університету.* – К.: НАУ, 2008. – Вип. 124. – С. 32–40.

О.Ю. ДРЕВАЛЬ, О.О. ПАВЛЕНКО
Сумський державний університет
Н.В. КАРАЄВА
Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СКЛАДОВИХ СОЦІАЛЬНОГО ПАКЕТА НА ПІДПРИЄМСТВІ

У законодавчих нормах багатьох промислово розвинених країн визначені базові принципи та норми як грошової компенсації, так і соціальних пільг для працівників. В умовах ринкової економіки система компенсацій є не тільки пасивним механізмом підтримки необхідних умов життєдіяльності працівників, а й ефективним інструментом залучення та утримання в організації професійних кадрів, а також мотивації продуктивності праці й професійного зростання персоналу.

В Україні в умовах підвищення середнього рівня заробітної плати та жорсткої конкуренції на ринку праці підприємства почали приділяти значну увагу питанням формування соціального пакета для своїх працівників. Проблема ефективного впровадження соціальних пакетів на виробництві не може бути вирішена без обґрунтування принципів, методів і порядку їх формування.

Аналіз досвіду розвинених іноземних держав підтверджує ефективність упровадження соціальних пакетів як для працівників, так і підприємств [1, 2]. У першу чергу слід зазначити економічну ефективність, яка виражається в перерозподілі фінансових ресурсів підприємства, а також соціальну ефективність системи формування як матеріальної, так і нематеріальної складової доходів персоналу. Аналізуючи законодавчу базу України, яка впливає на формування соціального пакета [3–7], слід зазначити, що наразі в нашій державі не існує єдиних встановлених нормативно-правових підходів його формування на сучасних підприємствах. Саме тому в науковій літературі з'являються публікації щодо формування соціального пакета з позиції правового [8], організаційно-економічного [9] та екологічного [10, 11] забезпечення. Запропоновані у зазначених роботах теоретичні методи формування соціального пакета стали передумовою необхідності розробки методичних підходів до можливості практичного впровадження та апробації наукових результатів досліджень на сучасних підприємствах. Методологія підходів до впровадження змін у системі мотивації праці персоналу, а також підвищенні продуктивності праці і виробничої дисципліни, закріпленні кадрів і підвищення їх соціального захисту повинна удосконалюватися на основі впровадження соціальних пакетів, диференційованих за категоріями персоналу.